

ks. Stanisław Wojnar

URZĄD DZIEKAŃSKI W ŚWIETLE USTAW JÓZEFIŃSKICH NA PRZYKŁADZIE DIECEZJI PRZEMYSKIEJ W LATACH 1786 – 1824

Lata 1786 - 1824 w diecezji przemyskiej to lata rządów biskupa Antoniego Gołaszewskiego. W tym czasie prawodawstwo józefińskie w Austrii doszło niemal do perfekcji w swoich ograniczeniach działalności instytucji kościelnych.

Praca niniejsza ma na celu przedstawić stopień ingerencji władz józefińskich w działalność dziekanów. Prawodawstwo józefińskie bowiem uczyniło z dziekanów niższych urzędników państwowych, którzy musieli wiernie wypełniać polecenia władz państwowych.

1. ORGANIZACJA DEKANALNA W DIECEZJI PRZEMYSKIEJ

Utrzymuje się, że podziału na dekanaty dokonał już pierwszy ordynariusz diecezji przemyskiej¹. Z czasem zaniechano dzielenia na dekanaty i stanowienia dziekanów. Dopiero synod prowincjonalny w 1561 r. postanowił, aby biskupi wznowili podział na dekanaty – gdzie ich brak, winni je zaprowadzić, a gdzie są, należy pomnożyć ich liczbę w miarę potrzeby. Synod określił także prawa i obowiązki dziekanów².

Zgodnie z uchwałą wyżej wspomnianego synodu, biskup Goślicki (1591-1600) przeprowadził reorganizację dekanalną w diecezji, określając na synodzie przemyskim w 1594 r. granice siedmiu dekanatów³.

Synod przemyski z 1723 r. wymienia dziewięć dekanatów. Biskup Sierakowski z okazji wprowadzenia podziału diecezji na archidiakonaty, dekretem z 24 marca 1751 r. w miejsce dawnych dziewięciu dekanatów (Dynów, Jarosław, Krosno, Leżajsk, Mościska, Przemyśl, Rzeszów, Sambor, Sanok), utworzył trzy nowe dekanaty w Nowym Mieście, Pruchniku i Tarnogrodzie. Taki podział utrzymał się do 1782 r.⁴.

Cesarz Józef II wprowadził nowy podział administracyjny na cyrkule. Żądał on, aby do tego podziału administracyjnego biskupi dostosowali też granice dekanatów⁵. Z tej racji biskup Betański w 1783 r. zniósł archidiakonaty, a zarazem pomnożył liczbę dekanatów i przeprowadził nowe rozgraniczenie.

Przybyły w ten sposób dekanaty: grabowiecki, hrubieszowski, leski, przeworski, rymanowski, sokalski i zamojski⁶

W związku z kilkakrotnymi zmianami granic diecezji, za rządów biskupa Gołaszewskiego dokonano w ślad za tym dalszej rozbudowy systemu dekanalnego. W 1787 r. przybyły dekanaty: drohobycki i jaworowski, zaś w 1807 r.: biecki, jasielski, mielecki, pilzneński, radomyski, ropczycki, strzyżowski i żmigrodzki. Odpadły natomiast w tym czasie z dawnych dekanatów: lubaczowski i sokalski⁷

Ostatecznie diecezja przemyska liczyła w owym czasie trzydzieści jeden dekanatów z czterystoma ósmioma parafiami, leżącymi w siedmiu cyrkułach. Szczegółowy wykaz przedstawiał się następująco:

1. Cyrkuł jasielski: 78 parafii w pięciu dekanatach: Biecz (19), Jasło (16), Krosno (8), Strzyżów (20), Żmigród (15).

2. Cyrkuł przemyski: 43 parafie w 5 dekanatach: Jarosław (7), Jaworów (8), Mościska (11), Pruchnik (9), Przemyśl (8).

3. Cyrkuł rzeszowski: 82 parafie w 6 dekanatach: Głogów (10), Leżajsk (14), Miechocin (12), Przeworsk (16), Rudnik (10), Rzeszów (20).

4. Cyrkuł samborski: 25 parafii w 2 dekanatach: Drohobycz (9), Sambor (16).

5. Cyrkuł sanocki: 61 parafii w 5 dekanatach: Brzozów (17), Dobromil (8), Lesko (8), Rymanów (12), Sanok (16).

6. Cyrkuł tarnowski: 78 parafii w 4 dekanatach: Mielec (16), Pilzno (26), Radomyśl (21), Ropczyce (15).

7. Cyrkuł zamojski: 41 parafii w 4 dekanatach: Hrubieszów (7), Tarnogród (10), Tyszowce (11), Zamość (13).

Po odpadnięciu cyrkułu zamojskiego (1811 r.), zostało w diecezji przemyskiej 27 dekanatów w 6 cyrkułach. Zaś po odpadnięciu cyrkułu tarnowskiego (1823 r.), pozostały 23 dekanaty w 6 cyrkułach⁸

2. PRAWA I OBOWIĄZKI DZIEKANÓW

Władze zaborcze bardzo przychylnie potraktowały instytucje dziekanów, ale uważały ich za niższych urzędników administracji państwowej⁹, głównie w sprawach dotyczących duchowieństwa i parafii. Pośredniczyli więc oni między duszpasterzami a władzami cyrkularnymi.

Rząd przyznał biskupom prawo mianowania dziekanów, z obowiązkiem powiadomienia o tym Gubernium¹⁰. Władze gubernialne miały prawo odrzucenia decyzji biskupiej. Zdarzało się to jednak rzadko. W przypadku, gdy mianowany przez biskupa dziekan nie budził zastrzeżeń natury politycznej, Gubernium powiadamiało konsystorz „o przyjęciu do wiadomości” tego faktu¹¹.

Dziekani mieli pomocników w osobie wicedziekanów. Kandydatów na to stanowisko wysuwali zwykle sami dziekani, biskup zaś mianował ich bez zgłaszania do Gubernium¹².

Józefińskie ustawodawstwo określało szczegółowo obowiązki dziekanów¹³. Szereg ustaw w tym zakresie wykorzystał w 1783 r. biskup Betański i zestawił w swoim liście pasterskim obowiązki i zadania dziekanów w nowej rzeczywistości¹⁴. Główny nacisk położył na obowiązki dziekanów jako urzędników

administracji zaborczej. Mieli oni zatem czuwać nad dyscypliną kleru, także zakonnego, nad ogłaszaniem ludowi mandatów cesarskich i gubernialnych, nad sprawowaniem sakramentów świętych, troskę duchownych o chorych, zachowaniem instrukcji rządowej odnośnie mówienia kazań, ponadto donosić do konsystorza o stratach w majątku beneficjalnym oraz o występkach duchowieństwa. Do tej kontroli służyć miały między innymi wizytacje dziekańskie¹⁵.

Widocznie jednak dziekani zaniebdywali drobiazgowej kontroli nad życiem i moralnością księży, skoro biskup Gołaszewski zmuszony był przypominać im obowiązki w tym zakresie¹⁶.

W okresie józefińskim, dziekani zostali ponadto zobowiązani do przekazywania podległemu duchowieństwu wszystkich zarządzeń otrzymanych wprost od cyrkulów lub konsystorza, przy czym należy zaznaczyć, że te ostatnie zawierały w większości zarządzenia cesarskie i gubernialne¹⁷. Dziekani mieli również obowiązek zadbać, aby podległe im duchowieństwo nie tylko ogłaszało wszystkie zarządzenia, ale także je wypełniało. Opornych zaś proboszczów w tym zakresie byli obowiązani zgłaszać do cyrkulów¹⁸.

Niezależnie od tego narzucono dziekanom funkcję informacyjno-sprawozdawczą w zakresie wszelkich spraw życia kościelnego. Swoje informacje opracowywali według szczegółowych formularzy rządowych i przesyłali je periodycznie do cyrkulu i konsystorza. W zakresie nadzoru nad całokształtem prac duszpasterskich znalazły się między innymi takie obowiązki: nadzór nad treścią kazań i czuwanie, by nie występowało w nich przeciwko władzom politycznym, kontrola czynności liturgicznych pod kątem ich zgodności z poszczególnymi przepisami józefińskimi itp.¹⁹.

W przypadku zawakowania parafii, dziekan był zobowiązany jak najspieszniej donieść o tym miejscowemu *dominium*, które z kolei zawiadamiało patrona kościoła o potrzebie prezentacji²⁰. Następnie dziekan powiadamiał urząd cyrkularny w celu zaopiekowania się *beneficjum* proboszczowskim i jego dochodami interkalarnymi. Wreszcie powiadamiał konsystorz, aby ten rozpiął konkurs.

Instalacja proboszczowska zarówno *quoad temporalia quam spiritualia*, należała według prawa kościelnego wyłącznie do dziekanów lub ich zastępców. Józef II podporządkował cyrkulom *beneficja* proboszczowskie z racji kongrualnego wynagrodzenia. W konsekwencji ograniczył instalacyjną władzę dziekanów tylko *quoad spiritualia*²¹. Przekazywania *beneficjum* dokonywali zawsze urzędnicy cyrkularni. O przeprowadzonej instalacji dziekani informowali konsystorz i urząd cyrkularny²².

Troskę o majątek kościelny interpretował rząd w swoisty sposób. W wypadku zrujnowania jakiegokolwiek budynku kościelnego dziekani byli zobowiązani donieść o tym do cyrkulu, który z kolei interweniował u patronów o przeprowadzenie potrzebnych remontów. Żadnej zaś odpowiedzialności nie ponosili proboszczowie. Dziekani mieli także obowiązek dopilnować, czy poszczególne parafie wywiązały się z oddania precjozów kościelnych na potrzeby wojenne. Poza tym dziekani łącznie z przedstawicielami dominiów musieli

potwierdzać roczne wykazy rachunkowe, dotyczące zarówno dochodów kościelnych, jak i przychodów z *beneficjum*, zapobiegając w ten sposób wszelkim „nadużyciom” finansowym ze strony proboszczów.

Biurokracja józefińska podchodziła w swoisty sposób do wizytacji dziekańskich oraz kongregacji dekanalnych. Narzuciła również dziekanom zupełnie nowy obowiązek nadzoru nad szkolnictwem elementarnym. Zagadnienia te wymagają jednak bardziej szczegółowego omówienia.

3. WIZYTACJE DZIEKAŃSKIE

Prawo kościelne zaliczało wizytacje parafii do podstawowych obowiązków dziekańskich. Miały one na celu bezpośredni wgląd w dyscyplinę duchownych, w sprawy duszpasterskie i beneficjalne. Toteż polskie ustawodawstwo synodalne nieustannie przypominało o tym obowiązku, żądając przesyłania szczegółowych sprawozdań do biskupa²³.

Władze józefińskie zaakceptowały wizytacje dziekańskie w całej pełni, ale miały na uwadze głównie względy polityczne²⁴. Wizytacje te miały być po prostu organem bezpośredniej kontroli i wglądu rządu w całokształt życia kościelnego w terenie. Józef II nie dowierzając polskiemu duchowieństwu, spośród którego rekrutowali się ówcześni dziekani, wydał zarządzenie 10 marca 1778 r., aby w czasie wizytacji dekanalnych towarzyszył dziekanom zawsze urzędnik cyrkularny²⁵. W późniejszym czasie zarządzenie to zostało nieco zmodyfikowane, gdyż coroczne wizytacje urzędników państwowych oddzielono czasowo od dziekańskich²⁶.

Według wymienionego wyżej dekretu, w wizytacjach dziekańskich miał brać udział także urzędnik miejscowego dominium. Ponieważ władze dominikalne ociążały się niekiedy z wypełnieniem tego obowiązku, na interwencję rządową konsystorz przypominał dziekanom, aby w czasie wizytacji dobierali sobie tegoż urzędnika²⁷.

Chociaż ani władze rządowe ani kościelne nie przyznawały dodatkowego wynagrodzenia dziekanom z racji uciążliwych wizytacji parafii²⁸, to jednak biskupi przemyscy bezwzględnie nakazywali wypełnianie tego obowiązku²⁹. Dodajmy, że wizytacje dziekańskie nabierały w tym czasie szczególnego znaczenia także z tej racji, że Józef II utrudniał ordynariuszom galicyjskim dokonywanie wizytacji kanonicznych³⁰.

Biskup Betański uwzględniając dotychczasowe rozporządzenia rządowe ułożył nowy porządek wizytacji dziekańskich. Ogłosił go w liście pasterskim 14 sierpnia 1783 r. i powtórzył 10 września 1784 r. Program wizytacji stormułował w postaci trzydziestu pytań, które miały być podstawą indagacji duszpasterzy. Nie od rzeczy będzie przypomnieć, że szły one całkowicie po linii rozporządzeń józefińskich³¹. Obowiązywały one także w okresie rządów biskupa Gołaszewskiego.

Ten ostatni wykazał jeszcze większą gorliwość od biskupa Betańskiego w dziedzinie egzekwowania wizytacji dziekańskich. Przykładem tego są nieustanne przypomnienia ogłaszane w kurendach³². Słusznie bowiem

poczytywał bezpośredni nadzór dziekański za jeden ze skutecznych sposobów zapobiegania rozluźnieniu dyscypliny wśród kleru i zaniedbaniom w dziedzinie duszpasterskiej³³.

Nieustanna presja biskupa podyktowana troską o wizytacje dziekańskie spowodowała, że za jego rządów odbywały się one regularnie. Dowodzi tego ogromny zasób protokołów owych wizytacji przeprowadzonych w tamtejszym okresie, które przechowuje Archiwum Diecezjalne w Przemyślu³⁴

O terminie zamierzonej wizytacji dziekan informował poszczególnych proboszczów na kilka dni wcześniej. Przybywszy na miejsce, rozpoczynał wizytację od nawiedzenia kościoła, przy czym jednocześnie stwierdzał stan następujących obiektów: tabernakulum, chrzcielnicy, skrytki na oleje święte oraz pisciny³⁵.

Następnie udawał się na plebanię i przeprowadzał dochodzenie w oparciu o instrukcję biskupa Betańskiego. Obejmowały one następujące kwestie:³⁶

- 1/ Charakterystykę kazań i katechizacji na podstawie pisanych na bieżąco konspektów;
- 2-3/ pilność w udzielaniu sakramentów świętych, zwłaszcza niemowlętom i chorym;
- 4/ zgodność nabożeństw kościelnych z przepisanim czasem i rubrykami józefińskimi;
- 5/ obowiązkowość księży w odprawianiu rekolekcji kapłańskich, składanie programowych egzaminów i prywatne dokształcanie się, zwłaszcza w zakresie prawa³⁷;
- 6/ istnienie szczegółowych inwentarzy obiektów sakralnych oraz beneficjum gruntowego;
- 7/ dołączanie modlitw za cesarza we Mszy św.;
- 8/ konskrypcja w księdze parafialnej mandatów cesarskich i zarządzeń biskupich;
- 9/ wymuszanie opłat stuly od biednych;
- 10/ samowolne zawyżanie ze strony proboszczów legalnych dziesięcin i danin;
- 11/ opieka nad sierotami i chorymi;
- 12/ statystyka specyfikacyjna katolików w parafii i duch tolerancji w stosunku do nich;
- 13/ stan budynków beneficjalnych i kościelnych;
- 14/ istnienie bractw zniesionych i fundacji dotąd nie przekazanych do kasy funduszu religijnego;
- 15/ istnienie witryków i ich obowiązki;
- 16/ istnienie klasztorów w parafii³⁸;
- 17/ kaplice prywatne, ich urządzenie i prawny dokument ich istnienia;
- 18/ istnienie szpitala parafialnego i przestrzeganie w nim przepisów cesarskich;
- 19/ rezydencja i strój proboszcza;
- 20/ istnienie cmentarza zgodnie z dekretami józefińskimi;
- 21/ sposób grzebania zmarłych na cmentarzu i w obrębie kościoła;
- 22/ legalność kultów cudownych obrazów w parafii;
- 23/ autentyczność relikwii;
- 24/ stan kapliczek i figur przydrożnych;
- 25/ walka z zabobonami i gusłami;
- 26/ istnienie szkoły, personelu i uposażenia;
- 27/ funkcyjne kwalifikacje położnych;
- 28/ osobowy wykaz bluźnierców, gorszycieli i zaniedbujących Komunię św. wielkanocną;
- 29/ podanie odległości parafii od Przemyśla i Brzozowa³⁹

Dziekan sporządzał na miejscu protokół wizytacji, który potwierdzał własnoręcznym podpisem. Na podstawie tychże protokołów zebranych z całego dekanatu, wizytator układał ogólne sprawozdanie statystyczne, po czym przesyłał je do konsystorza.

4. KONGREGACJE DEKANALNE

Obok wizytacji dziekańskich ważną rolę w utrzymywaniu dyscypliny i podnoszenia kwalifikacji umysłowych wśród duszpasterzy stanowiły kongregacje dekanalne. Tradycja ich sięga w Polsce synodu prowincjonalnego z 1561 r.⁴⁰.

Duże zasługi na tym polu położyli biskupi przemyscy. Biskup Gościński nakazał odbywać je na synodzie w 1594 r. Program ich omawiał biskup Piotr Gembicki (1636 - 1643) na dwóch synodach przemyskich w 1638 i 1641 r. Biskup Jan Krzysztof Szembek (1718 - 1724) po wielokrotnym omawianiu tej kwestii na synodach w 1720 i 1723 r., ustalił ostateczny ich program, który wydał w specjalnym okólniku. Pewne szczegóły uzupełnił biskup Sierakowski⁴¹.

Kongregacje odbywały się dwa razy w roku, a w razie przeszkód przynajmniej raz⁴². Mieli obowiązek brać w nich udział wszyscy kapłani diecezjalni i zakonnicy, którzy pracowali w duszpasterstwie⁴³.

Po przepisanych nabożeństwach, obrady odbywały się w kościele lub zakrystii. Czytano ustawy synodalne i rozporządzenia biskupie, omawiano wcześniej wyznaczone kazusy moralne, roztrząsano potrzeby duszpasterskie parafii w dekanacie, przeprowadzano *scrutinium de moribus cleri*⁴⁴. Od 1758 r. biskup Sierakowski przeniósł *scrutinium de moribus cleri* do wizytacji dziekańskich. Porządek kongregacji niewiele odbiegał od obecnego⁴⁵. Akta odbytej kongregacji należało w ciągu dwóch miesięcy odesłać do konsystorza.

Władze józefińskie początkowo tolerowały praktykę kongregacji dekanalnych. Kierując się jednak motywami politycznymi, głównie antykonspiracyjnymi, zaczęły z biegiem czasu nakazywać zgłaszanie terminów oraz treści programowych kongregacji, w celu uzyskania rządowego pozwolenia na nie⁴⁶. Jeszcze za czasów biskupa Betańskiego pozwolenia takie były udzielane na ogół często, dlatego tenże ordynariusz zachęcał, aby nie porzucać tak wartościowej praktyki⁴⁷. Lwowskie władze gubernialne stawały się jednak coraz bardziej ostrożne w udzielaniu zezwoleń. Ostatecznie ślady organizowania zjazdów dekanalnych przypadają na pierwsze lata rządów biskupa Gołaszewskiego⁴⁸. Widocznie Gubernium zajęło już w tym czasie zdecydowanie negatywną postawę, skoro omawiany ordynariusz nie widział możliwości przywrócenia kongregacji dekanalnych⁴⁹.

5. NADZÓR NAD SZKOLNICTWEM

W 1804 r. władze zaborcze narzuciły dziekanom nowy obowiązek nadzoru nad szkolnictwem elementarnym, czyniąc z nich inspektorów szkolnych⁵⁰. Funkcja ta wiązała się z oddaniem władzom kościelnym nadzoru nad szkolnictwem elementarnym w Galicji. Zarówno biskupi, jak i dziekani oraz proboszczowie nie posiadali jednak żadnego wglądu w sprawy szkolnictwa pozaelementarnego.

Przypomnijmy, że Sobór Lateraneński IV nakazał organizować w parafiach szkolnictwo elementarne. W kilkanaście lat później, synod prowincjonalny z 1233 r. wypracował szczegółowe przepisy w tym względzie, dostosowane do potrzeb Kościoła w Polsce⁵¹.

Ogromne zasługi w dziedzinie rozpowszechniania szkolnictwa parafialnego posiada Sobór Trydencki oraz potrydenckie synody polskie⁵². Miały one na celu przeciwdziałanie propagandzie protestanckiej.

Na przełomie XVI i XVII w. parafialne szkoły elementarne w Małopolsce stały się zjawiskiem normalnym. Potop szwedzki, a zwłaszcza długotrwałe i rujnujące kraj wojny sukcesyjne doprowadziły do znacznego pomniejszenia liczby szkół parafialnych⁵³.

Bezpośrednim zarządcą szkoły elementarnej był proboszcz. On angażował personel nauczycielski oraz uczniów, dbał o budynki, które wchodziły w skład zabudowy kościelnej, zabezpieczał utrzymanie nauczycielom⁵⁴.

Dziekani w czasie wizytacji parafii mieli obowiązek osobiście zwizytować także szkoły oraz prowadzić *scrutinium* z personelem nauczycielskim. Synod przemyski w 1723 r. poddawał ich nadzorowi także nauczanie prywatne po dworach szlacheckich. Sprawdzali oni kwalifikacje zawodowe i moralne prywatnych nauczycieli i egzaminowali uczniów⁵⁵. To samo zadanie ciążyło również na wizytatorach biskupich.

Ponieważ istnienie szkoły parafialnej w tym czasie było zależne wyłącznie od Kościoła, dlatego służyły one głównie dla potrzeb parafii i miejscowych potrzeb liturgicznych. Z tego powodu nauka katechizmu, śpiewu liturgicznego oraz łaciny kościelnej, stanowiła główny trzon programu nauczania⁵⁶. Pilniejsi uczniowie mogli osiągnąć biegłość w czytaniu, pisaniu i rachowaniu⁵⁷.

Sytuacja szkolnictwa elementarnego zmieniła się zupełnie po pierwszym rozbiórce Polski. Maria Teresa postawiła zasadę, że „szkolnictwo jest i pozostanie zawsze sprawą państwa” Ideę tę uznawał również jej syn Józef II oraz ich następcy⁵⁸. W 1774 r. została utworzona w Austrii tzw. *Studienhofkommission* (Nadworna Komisja Naukowa), której przekazano wszelkie kompetencje nad szkolnictwem w Austrii, a więc i w Galicji. Tym samym czynniki kościelne zostały odsunięte całkowicie od spraw szkolnych⁵⁹.

Reformę szkolnictwa ludowego zlecono w Austrii Janowi Ignacemu Felbigerowi, opatowi augustianów w Żaganiu. W 1774 r. wszedł w życie we wszystkich krajach cesarstwa *Allgemeine Schulordnung* czyli „Ogólny regulamin dla szkół niemieckich”, opracowany przez Felbigera. Przewidywał on trzy rodzaje szkół: normalne, główne i trywialne. Ostatnia kategoria posiadała formę kształcenia elementarnego. Według założeń powyższego regulaminu szkoła elementarna musiała być założona w każdej parafii. Utrzymanie jej spoczywało na gminie i dominiach. Wszystkie dzieci od pięciu do dwunastu lat objęto przymusem szkolnym⁶⁰.

Nowy sytem szkolny miał służyć wyłącznie celom rządowym. W dodatku miał się stać w Galicji rozsądnikiem germanizacyjnym szerokiej rzeszy ludności polskiej, także wiejskiej⁶¹. Dlatego bezpośredni nadzór nad szkolnictwem

w terenie sprawowali starostowie cyrkularni, którzy w stosunku do szkół ludowych wyznaczali komisarzy cyrkularnych. Najczęściej pełnili tę rolę dyrektorzy szkół głównych, a byli to przeważnie Niemcy⁶².

Powyższe założenia germanizacyjne stały się główną przeszkodą w organizowaniu szkolnictwa trywialnego w parafiach. Ani gminy ani dominia nie chciały bowiem ponosić ciężarów na zorganizowanie i utrzymanie tego rodzaju placówek rządowych. Niewiele pomogły w tym względzie zarządzenia Józefa II oraz kary nakładane na rodziców nie posyłających dzieci do szkoły⁶³.

Fiasko usiłowań rządowych zmusiło cesarza do reorganizacji pierwotnych założeń rozbudowy szkolnictwa elementarnego. Ponieważ rząd nie posiadał dostatecznych funduszy do sfinalizowania całej akcji, Józef II wydał patent w 1787 r. ustanawiający tzw. patronaty szkolne. Dekret ten nakładał obowiązek budowy i utrzymania szkół trywialnych na patronów kościoła, mających prawo prezenty na beneficjum kościelne. Odtąd gdzie było 90 - 100 dzieci w wieku szkolnym, musiała powstać szkoła. Wprowadzono język niemiecki, a polskim pozwolono posługiwać się tylko jako językiem pomocniczym⁶⁴.

Nie zdały egzaminu również wyżej wspomniane patronaty szkolne. Szlachta bowiem nie miała przekonania do oświaty „pospółstwa”, ono samo zaś nie było w stanie rozwiązać problemu szkół z braku odpowiednich środków materialnych. Z tego powodu Józef II zaczął pod koniec swoich rządów apelować do biskupów o wszczęcie akcji propagandowej, na rzecz szkolnictwa parafialnego. Znaczne zasługi na tym odcinku położył także biskup Gołaszewski⁶⁵.

Wskutek tych starań, kampania na rzecz szkół trywialnych, zaczęła przybierać na sile, zwłaszcza po śmierci Józefa II. Nie bez znaczenia była także pewna ustępliwość ze strony czynników rządowych zalecających, aby w Galicji nie nadawać im miana szkół niemieckich⁶⁶, ale nazywać je szkołami wiejskimi i miejskimi. Poza tym do szkółek zorganizowanych przez duszpasterzy, władze rządowe przestały się zupełnie mieszać. Pozostawały więc one pod zarządem duchowieństwa. Organizowano je na wzór dawnych szkółek przedrozbiorowych z polskim językiem nauczania⁶⁷.

Przedstawiony stan szkolnictwa utrzymywał się do 1804 roku. Dnia 7 marca 1804 r. ogłoszono dekret rządowy reorganizujący ludowe szkoły trywialne. Dekret ten został powtórzony 11 sierpnia 1805 r. i nazwany „polityczną ustawą szkolną”. Dzielila ona troskę o nie między Kościół i władze cyrkularne. Bezpośrednim opiekunem szkoły stawał się odtąd proboszcz. Dziekani nadzorowali je w swoich dekanatach. Ponad nimi miał stać wizytator diecezjalny, wybierany spośród kanoników kapituły katedralnej. Kompetencje kościelne dotyczyły wszystkich kwestii szkolnych, z wyjątkiem spraw materialnych. Te bowiem zastrzeżono kompetencji urzędów cyrkularnych⁶⁸.

Przed wprowadzeniem w życie powyższego dekretu, w Galicji wprowadzono w nim małe poprawki. A mianowicie, władzy szkolnych inspektorów dekanalnych nie przyznano wszystkim dziekanom w poszczególnych dekanatach, ale tylko niektórym. Stworzono bowiem system okręgów szkolnych w diecezji, które nie pokrywały się z granicami dekanatów, ale je znacznie

przekraczały⁶⁹. Zgodnie z tak zmodyfikowanym zarządzeniem, Gubernium zwróciło się do konsystorza przemyskiego z petycją o wyznaczenie kandydatów na stanowiska inspektorów okręgowych oraz generalnego dla całej diecezji⁷⁰.

Konsystorz przygotował żadaną listę, wyznaczając kandydatów spośród aktualnych dziekanów i wicedziekanów. Funkcja ta bowiem ze względu na uciążliwe obowiązki wizytacyjne była trudna. Z tego względu konsystorz w miejsce starszych dziekanów wyznaczył wicedziekanów⁷¹. Prawo nominacji inspektorów szkolnych przysługiwało wyłącznie Gubernium, które nie zawsze zgadzało się na przedstawionych kandydatów⁷².

Obowiązki okręgowych inspektorów szkolnych były rozliczne. Mieli oni osobiście uczestniczyć w egzaminach szkolnych w poszczególnych szkołach dwa razy w roku. Musieli corocznie wizytować miejscowe szkoły, sporządzać szczegółowe statystyki i przysyłać je do konsystorza. W wypadku potrzeby remontu budynków, zawiadamiali o tym władze cyrkularne. W razie braku nauczyciela musieli postarać się o mianowanie „prowizorycznego” nauczyciela. Wreszcie oni badali kwalifikacje moralne nauczycieli i wydawali opinie do cyrkułu⁷³.

Z okazji prowadzonych wizytacji szkolnych, każda parafia zobowiązana została do uiszczenia corocznej opłaty w wysokości 5 złr. Pieniądze te nie szły wprost na korzyść wizytującego dziekana, ale odsyłano je do kasy cyrkularnej. Nie udało się stwierdzić, czy inspektorzy otrzymywali od rządu za swe obowiązki cokolwiek z tych opłat⁷⁴.

Do politycznej ustawy szkolnej wprowadzono w 1815 r. pewne zmiany. Szkolnictwo elementarne zostało wtedy całkowicie podporządkowane nadzorowi konsystorzy biskupich. Na proboszczów zaś nałożono obowiązek właściwego utrzymania budynków szkolnych oraz zapewnienia odpowiedniego wynagrodzenia nauczycieli⁷⁵. W zakresie jednak dziekańskich obowiązków wizytatorskich, ustalonych jeszcze w 1804 r. nie wprowadzono istotnych zmian.

6. OFICJALATY

Obok urzędu oficjała generalnego istnieli w niektórych diecezjach także oficjałowie terenowi. Tym się różnili od pierwszych, że biskup zlecał im jurysdykcję w pewnej części diecezji⁷⁶.

Po kasacie konsystorza zamojskiego, biskup Betański erygował 20 stycznia 1785 r. dla okręgu zamojskiego swego rodzaju oficjałat, nadając mu nazwę arcydekanatu. Na czele jego stał arcydziekan, w osobie księdza Mikołaja Olgierda. W obręb tej instytucji wchodziły cztery tamtejsze dekanaty: grabowiecki, hrubieszowski, tarnogrodzki i zamojski⁷⁷.

Omawiany twór administracyjny trwał zaledwie dwadzieścia jeden miesięcy. Zaraz na wstępie rządów biskupa Golaszewskiego w diecezji, Gubernium zażądało cofnięcia pełnomocnictw wspomnianemu arcydziekanowi i podporządkowania Zamojszczyzny konsystorzowi przemyskiemu. Po zawarciu

pokoju między Napoleonem I a Austrią w 1809 r. cała Zamojszczyzna wraz ze skrawkiem województwa ruskiego została włączona do Księstwa Warszawskiego. Nowy kordon graniczny utrudniał komunikację okręgu zamojskiego z Przemyślem. Wówczas to biskup Gołaszewski erygował dla Zamojszczyzny nowy system zarządzania i zamianował sędziego surogata z ograniczoną jurysdykcją przejściową.

W następnym roku rząd Księstwa Warszawskiego zwrócił się z petycją do biskupa Gołaszewskiego, aby ten przekazał biskupowi lubelskiemu Skwarczewskiemu jurysdykcję nad całą Zamojszczyzną⁷⁸. Ordynariusz przemyski skierował tę sprawę do Gubernium, to zaś do Wiednia. Cesarz dekretem z 11 lutego 1811 r. wyraził zgodę na usatysfakcjonowanie rządu Księstwa Warszawskiego⁷⁹. Papież Pius VII uregulował ostatecznie tę sprawę bullą z 30 czerwca 1818 r. wcielając Zamojszczyznę do diecezji lubelskiej⁸⁰. Po zniesieniu diecezji tarnowskiej 24 września 1805 r. papież Pius VII przyłączył do diecezji przemyskiej dwa cyrkuły zachodnie: jasielski i tarnowski. Biskup Gołaszewski stworzył 12 listopada 1807 r. dla tego okręgu swoistą administrację pod nazwą *surrogatio pilznensis*. Stanowisku surogata objął ks. Wojciech Zaborski, proboszcz z Pilzna⁸¹.

Analizując dokumenty i sprawozdania, które przysyłał surogat pilzneński do konsystorza można łatwo stwierdzić, że jego jurysdykcja tylko nieznacznie wykraczała poza normalny zakres kompetencji dziekanów. Był on jakby archidziekanem⁸².

Biskup Gołaszewski w swej relacji do Rzymu ze stanu diecezji w 1818 r. podaje obowiązki i prawa surogata pilzneńskiego. Oto one:

1. Czuwanie nad wykonaniem zarządzeń przełożonych.
2. Informowanie o ważniejszych wydarzeniach w terenie.
3. Ogłaszanie i wprowadzanie w życie zarządzeń konsystorskich.
4. Załatwianie spraw konsystorskich i cywilnych dotyczących dyspens, łask, aprobaty, konkursów, beneficjów oraz spraw dotyczących dyscypliny kleru.
5. Branie udziału w cotygodniowych sesjach konsystorskich.
6. Wszystkie sprawy załatwia powagą biskupa⁸³

Z relacji przesyłanych do konsystorza wynika, iż prowadził on w swoim terenie następujące sprawy: przenosił wikariuszy parafialnych⁸⁴, organizował egzaminy konkursowe i powiadamiał o ich wynikach konsystorz⁸⁵, czuwał nad życiem i obyczajami wiernych oraz duchowieństwa tak świeckiego jak i zakonnego⁸⁶, wizytował dziekanów i przysyłał o nich opinie do konsystorza⁸⁷, udzielał jurysdykcji do spowiedzi oraz czuwał nad wykonaniem zarządzeń konsystorskich i rządowych, jak również troszczył się o sprawy materialne i duszpasterskie podległych sobie parafii⁸⁸.

Działalność surogata pilzneńskiego urywa się w 1821 r. W tym czasie bowiem nastąpiła już organizacja diecezji tarnowskiej.

Reasumując przeprowadzone analizy dotyczące dekanatów, należy podkreślić sprowadzenie dziekanów do roli niższych urzędników biurokracji

zaborczej, ograniczenia w przeprowadzaniu wizytacji dziekańskich przez dodanie urzędnika państwowego oraz całkowite sparaliżowanie kongregacji dekanalnych.

Nie można tu pominąć pewnych plusów zarządzeń józefińskich, jak np. większa troska o dyscyplinę duchowieństwa i duszpastrstwo parafialne oraz pomnożenie placówek oświatowych najniższego stopnia.

Mimo usilnych nalegań władz rządowych o pomnożenie szkółek elementarnych, niewiele zmieniło się w tym względzie, chociaż obserwuje się powolny wzrost zwłaszcza od czasu poddania ich opiece Kościoła. Stan ten uwidaczniają tabela 1 i tabela 2.

Tabela 1

Szkoły w diecezji przemyskiej w latach 1753 - 1824⁸⁹

Lata	Liczba szkół ogółem	w tym:		
		parafialne	trywialne	dla dziewcząt
1753 - 1757	96	brak danych	brak danych	brak danych
1816	97	8	89	brak danych
1819	119	47	75	7
1824	91	26	68	7

Tabela 2

Liczba dzieci uczęszczających do szkół w Galicji i diecezji przemyskiej⁹⁰

Rok 1821	Liczba dzieci w wieku szkolnym	Liczba dzieci uczęszczających	Liczba dzieci nie uczęszczających
W Galicji	372 301	41 290	330 911
W diecezji przemyskiej	85 593	9 730	76 863

Nie wolno jednak zapominać, że wszystkie statystyki z okresu józefińskiego są wątpliwe, gdyż często szkoły istniały tylko fikcyjnie. Podobnie rzecz się miała z ilością dzieci uczęszczających do szkoły⁹¹.

PRZYPISY

¹ W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, s. 326; F. Pawłowski, *Series et gesta episcoporum r. l. Premislensium*, Kraków 1869, s. 46; T. Silnicki, *Organizacja archidiaconatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 142; J. Kwolek, *Prawo diecezji przemyskiej*, Przemyśl 1952 mps, s. 70 przyp. 2.

² *Decretales summorum pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dioecesanarum ad summam collectae*, Posnaniae 1869, t. 1, s. 152; J. Kwolek, *Biskupstwa na ziemiach polskich*, Przemyśl 1946, mps, s. 31; W. Müller, *Struktura organizacyjna diecezji rzymsko-katolickich w Polsce w XVI - XVIII w.*, „Znak”, 17 (1965), z. 11 - 12, s. 1526; W. Padacz, *Prawa i obowiązki dziekanów w polskim ustawodawstwie synodalnym*, „Ateneum Kapłańskie”, 40/1937, s. 281.

³ *Decretales ...*, t. 1, s. 152; J. Sawicki, *Synody diecezji przemyskiej ob. łac. i ich statuty*, Concilia Poloniae, t. 8, Wrocław 1955, s. 171 - 174, 341 - 344.

⁴ J. Sawicki, dz. cyt., s. 341 - 344; F. Pawłowski, dz. cyt., s. 47 - 49; B. Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej 1772 - 1850*, „Nasza Przeszłość”, 43 (1975), s. 147 - 148.

⁵ Archiwum Watykańskie, Relatio, 1818 r. (W dalszym cytowaniu AW Relatio z podaniem roku).

⁶ J. Kwolek, *Biskupstwa ...*, s. 293; B. Kumor, *Organizacja ...*, s. 147 - 148.

⁷ J. Kwolek, *Biskupstwa ...*, s. 294.

⁸ *Schematyzm diecezji przemyskiej z lat: 1805, 1816, 1824*.

⁹ F. Mass, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Osterreich*, Wien 1951-1961, t. 3, s. 251.

¹⁰ Archiwum Diecezji Przemyskiej nr 33 (w dalszym cytowaniu: ADP), Prothocollon gestionis ex anno 1820, nr 786, 20 VII 1820 r. (w dalszym cytowaniu: Prot. Gest. ex a.); Nr 34 Prot. Gest. ex a. 1821, nr 290, 21 III 1821 r.

¹¹ Dekret gubernialny z 26 XII 1821 r., nr 64954 (w dalszym cytowaniu: Dekr. guber.); ADP nr 35, Prot. Gest. ex a. 1822, nr 65, 17 I 1822 r.; Dekr. guber. z 25 IV 1823 r., nr 18458; ADP nr 36, Prot. Gest. ex a. 1823, nr 640, 4 V 1823 r.; Dekr. guber. z 11 V 1823 r., nr 23758; ADP nr 36, Prot. Gest. ex a. 1823, nr 733, 22 V 1823 r.

¹² ADP nr 35, Prot. Gest. ex a. 1822, nr 42, 12 V 1823 r.

¹³ AW Relatio, 1818 r.; G. Rechberger, *Enchiridion iuris Ecclesiastici Austriaci*, Linci 1824, s. 157 - 160.

¹⁴ Por. ADP Kurenda z 16 I 1783 r. (Kurendy episkopatu przemyskiego, 1783 - 1805. Było to pismo urzędowe diecezjalne.).

¹⁵ ADP Kurenda z 16 I 1783 r.

¹⁶ ADP nr 33, Prot. Gest. ex a. 1820, nr 1016, 2 X 1820 r.

¹⁷ O treści zarządzeń konsystorskich łatwo się przekonać przeglądając Kurendy z omawianego okresu, które niemal w komplecie są przechowywane w Archiwum Diecezjalnym w Przemyślu. Poza tym por. ADP nr 703, Prot. Gest. ex a., s. 84.

¹⁸ Dekr. ces. z 28 I 1782 r., ADP nr 88 Litterae guberniales, t. 3, nr 532, s. 63 - 64.

¹⁹ ADP Kurenda z 16 I 1783 r.; Dekr. guber. 9 II 1810 r., Konsystorz 31 V 1810 r. ADP nr 703, Prot. Gest. s. 135.

²⁰ Dekr. guber. nr 2385. ADP nr Prot. Gest. ex a. 1805, nr 94, 24 II 1805 r.

²¹ Biskup Betański 31 V 1785 r.; Biskup Gołaszewski 8 VI 1787 r.; J. Kwolek, *Prawo ...*, s. 332.

²² ADP nr 20, Prot. Gest. ex a. 1807, nr 493, 24 XI 1907 r.; ADP nr 30, Prot. Gest. ex a. 1817, nr 178, 24 II 1817 r.

²³ Por. Epistola Pastoralis Bernardi Maciejowski archiepiscopi Gnesuensis, b. m. w. (1607), nlb., De visitatione parochiarum.; Reformationes Generales ab Martino Szyszkowski episcopo cracoviensi in synodo dioecesana sancitae et promulgatae a. D. 1621 Kraków, s. 22; Syn. przemyskiej 1595, 1607 i 1621 r.; *Decretales ...*, t. 1, s. 155; J. Sawicki, dz. cyt., s. 171 - 174, 175 - 179, 200; J. Kwolek, *Prawo ...*, s. 70, przypis 2.

²⁴ ADP Kurenda z 16 I 1783 r.; G. Rechberger, dz. cyt., s. 139. O tym obowiązku przypominano także i później, por. dekr. ces. z 29 XII 1803 r.

²⁵ Dekr. guber. z 10 X 1783 r., Kurenda z 12 XI 1783 r. Przypomnienie tego obowiązku. ADP nr 90, *Litterae guberniales*, t. 5, nr 293, s. 78 - 79. Podobnego asystenta w osobie komisarza rządowego przydzieliło później Gubernium biskupowi Gołaszewskiemu, gdy odbywał wizytację kanoniczną diecezji.

²⁶ Tego rodzaju urzędnicy dokonywali inskrypcji w księgach metrykalnych. Zob. ADP nr 703, *Prothocollon ...*, s. 50- 52, nr 141, s. 54, nr 149.

²⁷ Dekr. guber. z 3 IV 1810 r. oraz zarządzenie konsystorza z 12 VII 1810 r. ADP nr 703, *Prothocollon ...*, s. 135; ADP nr 23, Prot. Gest. ex a. 1810, nr 334, 15 V 1810 r. Należy jednak dodać, że w niektórych parafiach tego rodzaju wpisów urzędników cyrkularnych nie spotyka się. (Np. zob. księgi metrykalne w AP Bratkowice).

²⁸ *Decretales ...*, t. 1, s. 157; Dekr. guber. z 7 XII 1784 r., *Edicta et mandata universalialia in regnis Galiciae et Lodomeriae*. Wydawane rocznikami (1772 - 1818), 1784 r., s. 327.

²⁹ Dekr. guber. z 4 IV 1795 r., nr 8095 zarządził, aby dziekanom nadawano bogatsze beneficja, by mieli na wydatki związane z urzędem dziekańskim.

³⁰ Dopiero po śmierci Józefa II, rząd pozwolił na odbywanie tego rodzaju wizytacji. Biskup Gołaszewski rozpoczął wizytować diecezje przemyskie w 1792 r.

³¹ ADP Kurenda z 14 VIII 1783 r. i z 10 IX 1784 r.

³² ADP Kurendy z 1 XII 1791 r., 19 I 1792 r., 1 IX 1801 r., 1 VII 1804 r., 1 IX 1805 r.; ADP nr 703, *Prothocollon ...*, s. 135, 140; J. Kwolek, *Archiwa diecezji przemyskiej*, Przemysł 1927, s. 13.

³³ AW Relatio, 1803 i 1818 r.

³⁴ Nadto por. AP Bratkowice: Liber natorum, copulatorum et mortuorum, t. 2, 3, obejmujące czasy rządów biskupa Gołaszewskiego. Por. również ADP nr 703, *Prothocollon ...*, s. 58, 63 i in.

³⁵ Wszystkie protokoły wizytacyjne przechowywane w Archiwum Diecezjalnym w Przemysłu zaczynają się od opisu powyższych przedmiotów. Por. np. ADP nr 336, *Prothocollon visitationis decanatus resoviensis*, 1787 - 1814 r.

³⁶ Szczegółowe indagacje zamieszcza się poniżej, zgodnie z treścią poszczególnych punktów instrukcji biskupa Betańskiego z 10 IX 1784 r. Instrukcja ta w odróżnieniu od ogłoszonej 14 VIII 1783 r. posiada nie 30, a 29 punktów. Istotnych różnic między nimi jednak nie ma.

³⁷ Jako obowiązujący podręcznik do studiów prawa kanonicznego biskup nakazał autora Riegera.

³⁸ Biskup Betański w swym rozporządzeniu z 16 I 1783 r. podporządkował kontroli dziekanów także zakony. Natomiast w omawianym programie wizytacji mówi, że dziekani nie mogli odbywać wizytacji klasztorów *sine speciali licentia nostra*. Miał natomiast dziekan obowiązek dowiadywać się od osób postronnych *de religiosorum moribus et vita monasteriali, an non aliqui praebeant scandalum? quales devotiones*,

indulgentiae, consuetudines in divinis peragendis et alia exercitia spiritualia peragantur.

³⁹ Biskup Gołaszewski w swej relacji do Rzymu ze stanu diecezji z 1818 r. mówi, że dziekani na wizytacjach corocznych sprawdzają: 1/ zachowanie praw kościelnych i państwowych; 2/ oraz nie tylko obowiązki kapłańskie; czy dają przykład ludowi, pouczają, wypełniają obowiązek miłości bliźniego, ale także czy dobrze rządzą majątkiem, czy konserwują budynki, czy urzędy cyrkularne zabezpieczają zły stan budynków.

⁴⁰ *Decretales ...*, t. 1, s. 152; S. Wysocki, *O kongregacjach dekanalnych w dawnej Polsce*, Lwów 1906, s. 6.

⁴¹ *Decretales ...*, t. 1, s. 152; J. Kwolek, *Prawo ...*, s. 77 przypis 2.

⁴² Syn. prow. 1561 r.; *Decretales ...*, t. 1, s. 152; Epistola Pastoralis, De congregationibus cleri per decanos faciendis.

⁴³ S. Wysocki, dz. cyt., s. 12, przyp. 1.

⁴⁴ S. Wysocki, dz. cyt., s. 49 - 114; J. Kwolek, *Prawo ...*, s. 77.

⁴⁵ *Reformationes Generales*, s. 8 - 18; *Decretales ...*, t. 1, s. 175 - 183.

⁴⁶ Dekr. guber. z 20 XI 1779 r., nr 347 zabraniał odbywania kongregacji dekanalnych bez zezwolenia tegoż Gubernium, ADP nr 87, *Litterae guberniales*, t. 2, s. 146.

⁴⁷ ADP Kurenda z 14 VIII 1783 r.; B. Kumor, *Organizacja ...*, s. 149.

⁴⁸ Ks. Prof. Bolesław Kumor, w swej publikacji *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej 1772 - 1850*, „*Nasza Przeszłość*” 43(1975), s. 49, postawił tezę, że „jeszcze w pierwszym dwudziestolecu XIX w. kongregacje te dobywały się z całą pewnością” Podał tę relację za Rechbergerem, austriackim autorem podręcznika do prawa kanonicznego: *Enchiridion iuris Ecclesiastici Austriaci*, s. 159. Jednak, jak sam zaznaczył, wiadomości tej nie zweryfikował w oparciu o źródła archiwalne. Te bowiem, jak autor zbadał, nie potwierdzają powyższego twierdzenia.

⁴⁹ W Archiwum Diecezjalnym w Przemyślu nie znaleziono żadnych materiałów z okresu rządów biskupa Gołaszewskiego (po 1787 r.), które by świadczyły o tym, że takie kongregacje w tym czasie odbywały się. Por. także J. Umiński, *Historia Kościoła*, Opole 1960, t. 2, s. 489.

⁵⁰ Dekr. ces. z 7 III 1804 r.; G. Rechberger, dz. cyt., s. 151; T. Fiutowski, *Szkolnictwo ludowe w dobie porozbiorowej*, Lwów 1913, s. 18 - 22; T. Mencil, *Galicja Zachodnia 1795 - 1809*, Lublin 1976, s. 397.

⁵¹ J. Umiński, dz. cyt., t. 1, s. 449.

⁵² *Reformationes Generales*, s. 44 i n.; Epistola Pastoralis, De scholaribus et scholarum magistri; Syn. przemyski z 1723 r. J. Sawicki, dz. cyt., s. 338.

⁵³ S. Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI - XVIII w.*, Lwów 1912, s. 107-108.

⁵⁴ Syn. przemyski 1641, 1723 r.; J. Sawicki, dz. cyt., s. 333 - 338.

⁵⁵ J. Sawicki, dz. cyt., s. 333 - 338.

⁵⁶ M. Chamcówna, *Szkolnictwo wiejskie do czasów Komisji Edukacji Narodowej*, [w:] *Historia chłopów polskich*, Warszawa 1970, t.1, s. 409; K. Widman, *Zapiski do historii szkół ludowych w Galicji, a w szczególności we Lwowie (koniec XVIII i początek XIX w.*, Lwów 1891, s. 1, 7.

⁵⁷ S. Kot, *Szkolnictwo ...*, s. 106.

⁵⁸ A. Knot, *Galicyskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1956, s. VII; M. Wawrykowa, *Dzieje Niemiec 1648 - 1789*, Warszawa 1976, s. 208, przypis 36.

⁵⁹ A. Knot, dz. cyt., s. VII; T. Fiutowski, dz. cyt., s. 3 - 4; P. Mitrofanow, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, Wien und Leipzig 1910, t. 2, s. 800.

⁶⁰ S. Gruiński, *Dzieje szkolnictwa w Galicji*, Lwów 1909, s. 13; S. Kot, *Dzieje wychowania*, Warszawa 1926, s. 259; A. Knot, dz. cyt., s. VII; M. Chamcówna, dz. cyt., t. 2, s. 588.

⁶¹ S. Kot, *Dzieje ...*, s. 259; K. Widman, dz. cyt., s. 1.

⁶² K. Zieliński, *Z dziejów szkolnictwa w regionie jasielskim*, [w:] *Studia z dziejów Jasła i powiatu Jasielskiego*, Kraków 1964, s. 534.

⁶³ M. Chamcówna, dz. cyt., t. 2, s. 588.

⁶⁴ A. Knot, dz. cyt., s. VII; S. Gruiński, dz. cyt., s. 20; M. Chamcówna, dz. cyt., s. 588.

⁶⁵ Por. ADP Kurendy z tego okresu; W. Sarna, *Episkopat przemyski o. l.*, Przemysł 1902, s. 514, 518.

⁶⁶ K. Widman, dz. cyt., s. 11.

⁶⁷ A. Knot, dz. cyt., s. XIX; W. Gaj Piotrowski, *Stan szkolnictwa i oświaty w rejonie Rozwadowa w latach 1772 - 1874*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, 8(1975), s. 30.

⁶⁸ G. Rechberger, dz. cyt., t. 2, s. 151 - 152; S. Kot, *Dzieje ...*, s. 260; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1869 - 1894, cz. 1, s. 155. Przytoczę tutaj dosłownie wyjątek z dekretu w tej sprawie: *Lex novissima de scholis elementaris lata 7 III 1804 a. ... statutum est, ut inspectio seu cura immediata cuiusvis scholae parochi, dein omnium scholarum in decanatu decano, seu vice decano incumbat, in universa vere provincia, partim a Consistorio episcopali, ubi unum canonicorum referentis et imprimi scholarum inspectoris, locum tenet, partim a praefecturis circularum res scholastica dirigatur. Consistorium ea curent quae ipsam institutionem et educationem parvulorum, item officia ludimagistrorum respiciunt, ad praefecturam circuli autem pertineat, quodquit sustentationem ludimagistrorum et conservationem aedium scholasticorum concernit.*

R. Rechberger, dz. cyt., s. 151 - 152.

⁶⁹ Np. w cyrkule rzeszowskim było sześć dekanatów, a wyodrębniono tylko trzy okręgi szkolne: miechociński, rudnicki i rzeszowski. W. Gaj Piotrowski, dz. cyt., s. 31.

⁷⁰ Dekr. guber. nr 10511, ADP nr 16, Prot. Gest. ex a. 1803 - 1804, nr 222, 16 VI 1804.

⁷¹ ADP nr 18, Prot. Gest. ex a. 1805, nr 90, 20 II 1805 r.

⁷² Dekr. guber. nr 9150, ADP nr 18, Prot. Gest. ex a. 1805, nr 168, 26 IV 1805 r.

⁷³ W. Gaj Piotrowski, dz. cyt., s. 31 - 32.

⁷⁴ Dekr. guber. nr 14142, ADP nr 19, Prot. Gest. ex a. 1806, nr 238, 20 IV 1806 r.

⁷⁵ Por. dekr. ces. z 20 VII 1815 r., nr 22060, ADP nr 703, Prothocollon ..., s. 172; Dekr. ces. z 23 VI 1816 r. i guber. z 6 X 1816 r., nr 45297; Zarządzenie konsystorza z 15 XI 1816 r.; ADP nr 703, Prothocollon ..., s. 175, 187 - 188. Generalny inspektor diecezjalny pełni obowiązki dopiero od 1815 r.

⁷⁶ Mieli oni czasem jurysdykcję dotyczącą pewnych spraw. T. Pawluk, *Kanoniczny proces małżeński*, Warszawa 1973, s. 54; P. Hemperek, *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV - XVIII w.*, Lublin 1974, s. 43.

⁷⁷ AW Relatio, 1818 r.; B. Kumor, *Organizacja ...*, s. 146.

⁷⁸ ADP nr 24, Prot. Gest. ex a. 1810 r., nr 685; B. Kumor, *Organizacja ...*, s. 147.

⁷⁹ ADP nr 24, Prot. Gest. ex a. 1811, nr 98.

⁸⁰ B. Kumor, *Organizacja ...*, s. 147.

⁸¹ AW Relatio, 1818 r.; ADP nr 20, Prot. Gest. ex a. 1807, nr 467, 16 XI 1807 r.; B. Kumor, *Organizacja ...*, s. 147.

⁸² W Archiwum Diecezjalnym w Przemysłu przechowywany jest akt nominacji ks. Zaborskiego, nie ma natomiast dokumentu określającego szczegółowo jego

uprawnienia jurysdykcyjne. ADP nr 20, Prot. Gest. ex a. 1807, nr 4167, 16 XI 1807 r. W archiwum znajduje się duża ilość materiałów dotyczących jego działalności.

⁸³ AW Relatio, 1818 r.

⁸⁴ ADP nr 22, Prot. Gest. ex a. 1809, nr 10, 31 XII 1808 r.; Nr 23, Prot. Gest. ex a. 1810, nr 568, 16 IX 1810 r.; Nr 25, Prot. Gest. ex a. 1812, nr 152, 18 III 1812 r.; Nr 26, Prot. Gest. ex a. 1813, nr 315, 14 V 1813 r.

⁸⁵ ADP nr 27, Prot. Gest. ex a. 1814, nr 799, 6 XI 1814 r.

⁸⁶ ADP nr 25, Prot. Gest. ex a. 1812, nr 53, 27 I 1812 r.; Nr 27, Prot. Gest. ex a. 1814, nr 34, 20 I 1814 r.; Nr 29, Prot. Gest. ex a. 1816, nr 1056, 18 XII 1816 r.

⁸⁷ ADP nr 26, Prot. Gest. ex a. 1813, nr 735, 16 XI 1813 r.

⁸⁸ ADP nr 27, Prot. Gest. ex a. 1814, nr 632, 14 IX 1814 r.; Nr 28, Prot. Gest. ex a. 1815, nr 798 - 805, 14 XI 1815 r.; Nr 31, Prot. Gest. ex a. 1818, nr 736 - 743, 9 IX 1818 r.

⁸⁹ H. Błaszkiwicz, *Szkolnictwo parafialne w diecezji przemyskiej w latach 1636 - 1757 w świetle wizytacji biskupich*. „Nasza Przeszłość”, 46(1976), s. 177; AW Tabella status Dioecesis Premisliensis ritus Latini in anno 1816; Schematyzmy diecezji przemyskiej z 1819 i 1824 r.

⁹⁰ *Schematyzm diecezji przemyskiej z 1821 r.*

⁹¹ I. Charytański, *Życie narodowe w galicyjskiej szkole pierwszej połowy XIX w.*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 4(1966), nr 2, s. 102; A. Chmielińska, *Oświata i praca społeczna w Galicji*. Warszawa 1914, s. 15.